

Mari Aigro

Tartu ülikooli morfosüntaksi teadur

Foto: Lauri Kulpsoo

Mis saab siis, kui tegusõnad tõmbavad ligi kohakäändeid?

Aastakümneid on keeleteadlased pühendanud oma aega tegusõnade aluste ja sihitiste uurimisele. Võime neid ühise nimetusega kutsuda tegusõna argumentideks. Argumentide erikujud on inspireerinud arvukalt monograafiaid ja artikleid ning pannud inimesi juurdlema, millisel moel me oma ajus üldse tegusõnu ja neid ümbritsevat struktuuri talletame. Selle teema keskel on aga suur haigutav teadmiste-lünk – seal elavad argumentid, mis erinevad alustest ja sihitistest selle poolest, et need on kohakäändes.

Koolis õpime kõik, et tegusõnal on alus ja vahel ka sihitis. Alus on midagi, mis on nimetavas käändes (vahel harva ka osastavas) ja mis väljendab seda, kes midagi teeb. Sihitis on aga osastavas, vahel ka omastavas või nimetavas käändes, ning väljendab seda, millele tegevus on suunatud ja mida tehakse. Näiteks lauses *Maarja-Liisa kirjutab artiklit* on aluseks *Maarja-Liisa* ja sihitiseks *artiklit*.

Samuti arvavad eesti keele grammatikad, et käändesüsteemis on selge tööjaotus: osastav (koos omastava ja nimetavaga) tegelevad peamiselt aluste-sihitiste märkimisega, samal ajal kui kuus kohakäänet (sisse-, sees- ja seestütlev; alale-, alal- ja alaltütlev) tegelevad teiste asjadega, näiteks asukoha (*magan kodus*) või ajafrasaide (*kolmapäeval*) märkimisega. Tegelikult pole aga asi nii selge: eesti keeles on nimelt olemas juhud, kus kohakäänded ei märgi ei asukohta ega tegelikult üldse midagi peale asjaolu, et mingi fraas on tegusõnaga seotud. Näiteks:

*Ma usun sinusse.
Probleem seisneb ainult rahas.
Üritus sõltub ilmast.
Ma reageerisin probleemile.
Teooria baseerub andmetel.*

Selliseid kohakäändes elemente ei peeta aga sihitiseks. Selle asemel kutsutakse neid väliskirjanduses obliikvaargumentideks või mittekanooniliselt märgitud argumentideks, eesti kirjanduses aga sõltuvusmäärusteks või kaugsihitisteks. Sellele võib leida kirjandusest sisuliselt kaks põhjust – neil on selleks vale morfoloogia ja süntaks. See tähendab, et sihitis on täielikult struktuurne termin – miski, mis ilmub ühel teatud kujul keele sees ning millega võivad süntaksis juhtuda teatud tüüpi protsessid.

Jätame aga korraks kõrvale pikaagese küsimuse sellest, kas mõiste sihitis peaks või ei peaks laienema kohakäändes argumentidele (poolt: Kure 1959; Klaas 1988; vastu: Erelt 1989, 2004). Mõtleme pigem vaid sellele, mida me üldse kohakäändes argumentidest teame. Kiirelt selgub, et teame üllatavalt vähe. Miks mõned tegusõnad (nt *sööma*) saavad osastava sihitise ja teised (nt *sõltuma*) seestütleva argumenti? Kas me kasutame kohakäändes argumentiga tegusõnu samamoodi ja samadest asjadest rääkimiseks kui tavapärase sihitisega tegusõnu? Lisaks, kohakäänded tunduvad osalevat selles nähtuses ebaühtlaselt, näiteks kohtame argumentirohkest seestütlevat ja alaleütlevat kui seesütlevat käänat. Teame, et ajapikku võivad kohakäänded muutuda sihitisekääneteks (ütlemele selle kohta, et semantiline käänne muutub grammatilisemaks ehk grammatiseerub) – niisiis, kas mõned kohakäänded ongi evolutsiooniliselt kaugemale jõudnud kui teised? Kuidas see tunnus eesti keele kohakäänete vahel varieerub ja miks mõned varem mittegrammatilised kohakäänded on muutunud sisuliselt poolgrammatilisteks? Samuti pole meil aimugi, kas kohakäändes argumentidel on üldiselt tegusõnadega sama tugev suhe kui sihitistel. Millistel tingimustel hakkab see suhe nõrgenema ning kui see nii on, kas see tähendab siis, et argumentisuhe polegi binaarne (on olemas või ei ole olemas) nähtus, nagu peaaegu kõik keeleteooriad eeldavad? Miks üldse ühes keeles kohakäändeid niiviisi tegusõnade struktuuris kasutatakse? Kas see juhtub alati, kui keeles on palju käändeid? Sisuliselt ei tea me vastust ühelegi neist küsimustest, mis toob meid tagasi suure haigutava teadmistelünga juurde süntaksiuurimise südames.

Miks me neid asju ei tea?

Enne kui läheme selle juurde, mida ma oma doktoritöös¹ neid küsimusi uurides leidsin, tasub korraks mõelda, *miks* selline lünk on tekkinud. Vaid nii saame hinnata, millist rolli need tulemused mängivad ja kuidas nad olemasolevasse teadmisse mahuvad.

Esimese „süüdlasena“ võib näha asjaolu, et omavahel on pöördvõrdelises seoses keele käänete hulk ja selles keeles lingvistiliste uurimuste tegemise tõenäosus. See tähendab, et kui keegi mõnda keelt uurib, siis tõenäoliselt on seal vähe käänendeid või puuduvad need hoopistükkis. Kõige tõenäolisemad uurimuste objektid on ühelt poolt suured *lingua franca* keeled, nagu inglise või mandariini keel, mis juba oma maailmakeele staatuse tõttu on käänete ja muu morfoloogia suhtes vaesunud. Samuti on laialt levinud indoeuroopa keelte uurimine, kus käänete arv ei ületa seitset ning enamjaolt jääb nelja-viie kanti. Probleem on seega asjaolus, et ülalpool loetletud küsimustele sisuliste vastuste leidmine eeldab kaht tingimust:

- 1) suurt hulka käänendeid, sest vaid siis on tavalisi ehk kanoonilisi (osastavas käändes) sihitisi võimalik võrrelda mittekanooniliste (semantilistes käänetes) argumentidega, ühtlasi võrrelda erinevaid mittekanoonilisi (kohakäänetega) argumentidestruktuure üksteisega;
- 2) suuri keelekorpuseid ja nendega kaasas käivat uurimistraditsiooni, sest tegelikult eeldavad need küsimused siiski kvantitatiivseid, mitte kvalitatiivseid vastuseid. Üksikute verbide võrdlemine võib olla hea viis luua hüpoteese, kuid ei saa tegelikult öelda, kui läbib on mõni muster ja mis selle kujunemises tegelikult rolli mängib.

„Süüdi“ pole aga mitte ainult see, *milliseid* keeli on keeleteadlased uurinud, vaid ka see, *kuidas* nad on neid uurinud. Johanna Nichols, üks põhilisi uurijaid, kes peab kohakäändes argumente sisuliselt sihitisteks, toob oma 1984. aasta artiklis välja asjaolu, et keeleteadus, mis on alati pidanud kirjeldama ja illustreerima abstraktseid nähtusi, on olnud rohkem huvitatud levinud tavapärastest (prototüüpsetest) näidetest kui ebatavalisematest. See on arusaadav, kui keegi hakkab sisuliselt väga vähestest andmetest abil kirjeldama keerulist abstraktset mentaalse tasandi fenomeni.

¹ Aigro, Mari 2022. In any case? Estonian spatial cases as argument markers. [Eesti keele kohakäänded argumentidestruktuuris]. Doktoritöö, Tartu Ülikool. <https://dspace.ut.ee/handle/10062/88033>.

Küll aga on see asjaolu õnnetul kombel viinud olukorrani, kus mitmetest keelekategoriatest mõeldakse ka tänapäeval, pärast pea sajandipikkust aktiivsemat tööperioodi keeleteaduses, väga prototüüpsel moel, selle asemel et näha neid laiade, variatsiooni sisaldavate fenomenidena. Prototüüpsete nähtuste fookus on loonud olukorra, kus argumendiuringud keskenduvad kanoonilistele sihitistele või äärmisel juhul situatsioonidele, kus sellised sihitised varieeruvad mittekanoonilise fraasiga, aga ei murra eriti oma pead selliste konstruktsioonidega, kus osastavas käändes sihitiste asemel toimub hoopis midagi muud.

Niisiis on eesti keelel täita süntaksiuringutes oluline roll. Meil on haruldane kogus käändeid ja haruldane kogus keelecorpuseid, samuti tubli ja tugev uurimistraditsioon. Üldkeeleteadust on vaja informeerida sellest, millega, kuidas, millal ja miks eri käänded hakkama saavad. Nii ehk õnnestub ajapikku üldkeeleteadus objektiivsemaks muuta ja jõuda sinna, et selle sisemine dünaamika ei kirjelda enam vaid inglise keelt. Nii muutuks kogu süsteem sisuliselt rikkalikumaks ja rohkematest keeltest inspireeritumaks.

Mis me tegusõnade kohta teada saime

Minu 2022. aastal kaitstud doktoritöö uuris kohakäändes argumente kolmest küljest: tegusõnad, käänded ja see mentaalne side, mis eksisteerib tegusõna ja selle argumendi vahel. Tegusõnade puhul huvitas mind, kas on mingi süsteemne muster, mille järgi teatud käänded alati teatud tegusõnade argumente märgivad, kas kohakäändes argumentidega kaasneb enamjaolt (kasvõi õrn ja metafoorne) kohatähendus ja mis me selliste verbidega täpselt keeles teeme.

Selgus, et kohakäändes argumente valivad tegusõnad on statistiliselt palju vähem transitiivsed ja rohkem seisundlikud. Transitiivne tegusõna viitab tegevusele, mida alus väga mõjutab ja millest sihtis on väga mõjutatud (nt *ma purustasin akna*), seisundlikkus viitab aga selle vastandile. Kohakäändetegusõnade hulgas on tavasihitisetegusõnadest oluliselt rohkem „tõelisi“ seisundeid, mis ei kirjelda sündmuseid, vaid peaaegu et kellegi või millegi omadusi (*üritus sõltub ilmast*). Isegi need kohakäändeverbid, mis päris selliseid seisundeid ei väljenda, kirjeldavad siiski palju vähem liikumist hõlmavaid ehk staatilisemaid tegevusi. See tähendab, et kui keelde saabub uus tegusõna, siis hakkavad rääkijad seda

tõenäolisemalt kasutama koos kohakäändega juhul, kui see väljendab seisundit või mittedünaamilist sündmust (aspekt, st kas kirjeldatud sündmus on kestev, nt *hoolima*, või ajas lõplik, nt *ütleva*, ei tundunud rääkijaid sealjuures mõjutavat). Näiteks tegusõna *suhtuma*, mida me ei leia kirjalikest allikatest enne kui eelmise sajandi keskpaigast, on võrdlemisi seisundlik ning sellele sai kaaslaseks sisseütlev kääne.

Samuti leidsin, et hulk verbe valib kohakäändes argumendi, kuid ei väljenda mingil määral kohasemantikat (*sõltuma*, *hoolima*, *reageerima*, *eelnema*, *järgnema*). See on eriti tõenäoline siis, kui tegu on seestütleva või alaleütleva käändega. Seega ei pea paika levinud arvamus, et kohakäändes argumendid väljendavad alati metafoorselt käände algupärast tähendust ehk kohasemantikat, nagu arvavad Nichols (1984) ja Blake (2001). Mis puudutab aga kohakäänetega ilmuvate tegusõnade kasutamist, siis muu hulgas leidsin, et kohakäändeid valivad tegusõnad on tvasihitiseega tegusõnadest palju sagedamini kasutusel inimesi väljendavate argumentidega. See kehtib ka siis, kui andmestikust on välja võetud alale- ja alalütlevas käändes SAAJA ja KOGEJA rollidega tegusõnad ning võrdleme kaht gruppi siis (nt *andma* ja *meeldima*). See on võrdlemisi huvitav tulemus – asi võib olla näiteks selles, et kognitiivses plaanis me lihtsalt kirjeldame maailma seisundeid eelkõige inimeste kontekstis, samal ajal kui dünaamiliste sündmuste puhul räägime tõenäolisemalt maailma elutust osast. Tulemus annab palju mõtteainet, sest lõpuni pole selge, kas kohakäändeid tõmbab ligi selliste verbide ebatavalisus (staatilisus), millega juhuslikult räägime just eelkõige inimestest, või pigem tõmbab neid ligi konkreetselt inimestest rääkimine ise.

Mis me käänete kohta teada saime

Kuigi mitmed eesti keele grammatikad, nt „Eesti keele sõnamuutmine“ (2017), räägivad süntaktilistest ja semantilistest käänetest, nagu on traditsiooniks strukturalistlikus keeleteaduses, siis tegelikult on asi keerulisem. Mõned käänded, nagu näiteks seestütlev ja alaleütlev, ei püsi sugugi rahu-likult oma grammatikas määratud rollides, vaid kibelevad pidevalt endale uusi kohustusi võtma. Alaleütlev ongi muutunud poolsüntaktiliseks ja püüab seal, seestütlev aga muutub edasi ka praegu.

Mida grammatiseerunum on kääne, seda süntaktilisem see on. Semantilised käänded grammatiseeruvad pidevalt süntaktilisteks, aga kuidas

mõõta, kui kaugel on sel teel eesti keele kohakäänded? Töös mõtlesin välja viisi, kuidas seda teha ilma ajalooliste korpusteta, mis eesti keeles kahjuks ei ulatu piisavalt kaugele. Selleks vaatasin käänete kasutust tänapäevases korpuses ja seda kolmest eri küljest: 1) kui paljude eri sõnade küljes need esinevad ja kui tihti; 2) kui palju eri funktsioone on igaühel neist kasutusel ja kui tihti, samuti kuivõrd on igast funktsioonist tähendust vähemaks jäänud; 3) kui suur hulk tegusõna seda käänet oma argumentide puhul kasutab. Selgus, et kõik kolm mõõdikut näitavad, et eriti seestütlev, aga küllaltki selgelt ka alaleütlev käänne on teistest grammatiseerunud. Igal juhul on nende puhul tegu poolsüntaktiliste käänetega, mis omakorda tähendab, et eesti keeles on käändesüsteem, kus ühel käändel võib olla hulk eri rolle.

Mis me argumendisideme kohta teada saime

Viimaseks huvitas mind kolmas argumendistruktuuri aspekt. Nimelt peab tegusõna ja tema argumendi vahel eksisteerima mingit tüüpi side, mida võime kutsuda argumendisidemeks. See seob need kaks kokku ning väljendub näiteks selles, et argumendikäänne sõltub tegusõnast. Selle sideme kohta ei tea me aga suurt midagi, sest lingvistiliste lähenemiste peavool pigem eeldab selle eksisteerimist või mitteeksisteerimist ning sageli räägib sideme olemasolust vaid siis, kui tegu on tavaaluste või -sihitistega. Mind aga huvitas, kus veel sellist sidet leida võib. Kas ehk on võimalik näidata, et sõltuvalt teatud semantilistest omadustest on see side vahel tugevam ja vahel nõrgem?

43 osalejat käisid TÜ foneetikalaboris ja hindasid, millist nummerdatud fraasidest (kui üldse) on tarvis, et verbi kirjeldatud sündmus või situatsioon saaks toimuda (nt *Andres hoolis loodusest*[1] *tulihingeliselt*[2]). Ühelt poolt näitasin katses osalejaile kohakäändeid valivaid tegusõnu, millel puudub kohatähendus (*hoolis loodusest*), teiselt poolt aga metafoorse kohatähendusega tegusõnu (*osutas probleemile*). Siin huvitas mind, kas kohakäändes fraasi nimetatakse vajalikuks harvemini, kui lauses on metafoorne kohatähendus. Selgus, et osalejad pidasid neid kaht samaväärseks. Nad arvasid, et nii 'loodusest' kui ka 'probleemile' on samaväärselt vajalikud tegusõna kirjeldatud sündmuse toimumiseks, ja mõlemad hinnati vajalikuks peaaegu alati, keskmiselt sama tihti kui tavapärased sihitised (nt *lõhkus vaasi*).

Lisaks näitasin katses osalejaile veel kaht gruppi lauseid: neid, mille asukohafraas viitab suunalisele ja seega ka mõnevõrra dünaamilisele tegevusele (*riputas seinale*), ja lauseid, mille asukohafraas ei ole suunaline (*keetis potis*). Siin huvitas mind, kas suunalisus paneb inimesi sagedamini arvama, et tegusõna tähenduse jaoks on see fraas vajalik (ehk on tegusõna argument). Selgus, et see peab tõesti paika. Umbes kaks kolmandikku osalejatest arvasid, et 'seinale' on tegusõna tähendusele vajalik (võrreldes selliste fraasidega, millel polnud konkreetset kohatähendust). Oluliselt vähem inimesi (umbes kolmandik) aga arvas, et 'potis' on vajalik 'keetis' sündmusele.

Lõpetuseks

Kokkuvõttes võime tõdeda, et oluline on meeles pidada, et keelel on mitu tasandit. Grammatikates kirjeldame tavaliselt vaid üht tasandit: sellist, mille eesmärk on olla korrastatud, „sirgeks triigitud“, selgitav ja lihtsustav. Teist tasandit uurime aga erinevates keeleteaduslikes uurimustes. Siin tasandil ei ole asjad selged, joondatud, lihtsad. Siin toimetavad keerulised kontseptsioonid omavahelises rägastikus. Mingi süsteem tundub aga nendevahelises dünaamikas siiski rolli mängivat. Tuleb ju keelde pidevalt laenukena uusi tegusõnu ning neil on paratamatult argumendid, mis vajavad mingisuguseid käandeid. Miks ühe tegusõnaga hakkavad kaasas käima osastavas ja teisega kohakäändes argumendid? Miks ühed kohakäänded sagedamini ja teised harvemini? Kust jookseb piir kohakäändes argumendi ja lihtsalt asukohafraasi vahel ning mis on hallis alas? Esialgused vastused on olemas, mille põhjal saame väga selgelt näha seda, milline tohutu kogus küsimusi on veel vastamata.

Viidatud kirjandus

- Blake, Barry J. 2001. Case. Cambridge: Cambridge University Press.
- Erelt, Mati 1989. Eesti lauseliikmeid. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia.
- Erelt, Mati 2004. Lauseliigendusprobleeme eesti grammatikas. – Lauseliikmeid eesti keeles. Toim Liina Lindström. Tartu, 7–16.
- Klaas, Birute 1988. Indirektne objekt. – Keel ja Kirjandus 1, 1–8.
- Kure, Kristjan 1959. Eesti keele lauseliigenduse alustest. – Keel ja Kirjandus 1, 40–49.

- Nichols, Johanna 1984. Direct and oblique objects in ChechenIngush and Russian. – Objects. Towards a theory of grammatical relations. Ed. by Frans Plank. London: Academic Press Inc, 183–209.
- Viht, Annika, Külli Habicht 2019. Eesti keele sõnamuutmine. (Eesti keele varamu IV.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

OK